

- (3) Emiel Braun, geboren te Nijvel op 2 december 1849, ingenieur van Wegen en Werken van 1875 tot 1879. Van 1879 tot 1895 hoofdingenieur, bestuurder der stadswerken. Burgemeester van Gent van 1895 tot 1921. Overleden te Vichy, Frankrijk, in 1927.

M. LABYN
(t Vervolgt)

ZIVIL-ARBEITER-BATALJON 4 TE GENT

Mensen houden van getallen, vooral als het ronde zijn. Zo is het deze maand 70 jaar geleden dat een einde kwam aan de mensonterende worsteling van de Eerste Wereldoorlog. Ik wil het nu eens niet hebben over wapengekletter en wapperende vaandels maar over een ietwat vergeten groep oorlogsslachtoffers waarvan koning Albert zei : "De weggevoerden zijn de zedelijke overwinnaars van den Groten Oorlog".

De Duitsers hebben de Franse en Belgische arbeiders in de bezette gebieden geprest tot dwangarbeid, onmiddellijk achter het front, in het operatiegebied. Daar zij gebrek hadden aan burgerwerkkrachten door het inzetten van alle strijdbare mannen aan het front, namen zij hun toevlucht tot de opeising van burgers. De Duitsers interpreteerden de zaak ook nog zo : "Om de werkkrachten uit de bezette gebieden ten volle te benutten, heeft Duitsland, met zijn gekende zin voor organisatie, in de loop van deze oorlog bijzondere schikkingen getroffen : de werkbureau's. Onze tegenstanders kwamen na het uitblijven van een militaire overwinning, op het snode plan om Duitsland door afgrendeling van de wereldmarkt economisch op de knieën te dwingen en door honger de vrouwen en kinderen in het Vaderland en de zegerijke Duitse soldaten aan het front de wapens uit de handen te slaan. Op grond van vergelding stelt het Duitse bestuur de werkkrachten van de bezette gebieden naar haar mogelijkheden in dienst van het leger en de eigen industrie, waarbij met de noden van de bevolking rekening gehouden wordt en toch gezorgd wordt dat er geleverd wordt wat er geleverd moet worden." (1)

Gedurende de herfst van 1916 werd deze dwangarbeid "mit Deutscher grundlichkeit" ingericht en gecentraliseerd terwijl op bevel van Ludendorf de "ZIVIL-ARBEITER-BATALJONS" samengesteld werden.

De Etappen Kommandantur te Gent ontving het bevel het "Zivil-Arbeiter-Bataljon 4" samen te stellen. In den beginne dacht men aan een getalsterkte van om en bij de duizend arbeiders. Het zou bestaan uit vooral

Fig. 1. Oberstleutnant von Wick, kommandant van Gent. (Kriegsalbum von Gent - Herausgegeben von der Photographischen Abteilung der Kommandantur - Gent 1916; foto 137 blz. 60)

een halsdoek, een kostuum of een werkpak, een paar schoenen of kloefen, twee hemden, een paar sokken, een onderbroek, een eetkom, een mes, een vork en twee dekens meebrengen.

De kommandant, op bevel
Gruber”

De arme drommels volgden dit bevel met bevend hart op. Wie geen gevolg gaf, of tegenstand bood werd 's nachts door de militaire politie en de “Feldgendarmarie” uit hun bed gehaald en met slagen van geweerkolven naar één van de textielfabrieken in de omgeving van de - toen niet zo plezante - Plezantevest gestuurd : La Linière Gantoise (fig. 6), de katoenfabriek van de Hemptinne (“Decjantiens” zoals de Gentenaars zeiden (fig. 5) of de Louisiana-Texas (Loutex) op het Griendeplein en de De Smetstraat, waar al de ongelukkigen opeengeperst zaten. Het betrof hier duidelijk de laagste sociale klassen.

Zo ook werden mijn beide grootvaders Raymond De Poorter (fig. 13) op 22 jarige leeftijd en Jozef Levis op 32 jarige leeftijd voor deze dwangarbeid opgeëist. In de “Gantoise” werden zij bewaakt door enkele honderden landstormmannen, die eigenlijk ook Duitse arbeiders in soldatenpak

werklozen en noodlijdende Gentse arbeiders die door de liefdadigheid ondersteund werden. (Werkloosheidsuitkering bestond toen nog niet.) Zij zouden onder militair bevel achter het Duitse front moeten werken. Men liet er geen gras over groeien. Onmiddellijk werden onder bedreiging de bevolkingsregisters opgevorderd en op de Kouter werd in de Beurs een “Werkbureel” ingericht (fig. 4). Het hoofd van deze dienst was luitenant Gruber. Het “Werkbureel” zou alle aangelegenheden regelen die in verband stonden met het nieuw opgerichte “Zivil-Arbeiter-Bataljon 4” (Z.A.B.-4)

Op 8 oktober 1916 zond dit bureau aan iedere Gentse werkloze tussen de 15 en de 45 jaar oud het volgende dwangbevel :

“Gij moet U den 13 oktober 1916, 's voormiddags om 11 uur, op de Plezantevest aanmelden, en eenen hoed,

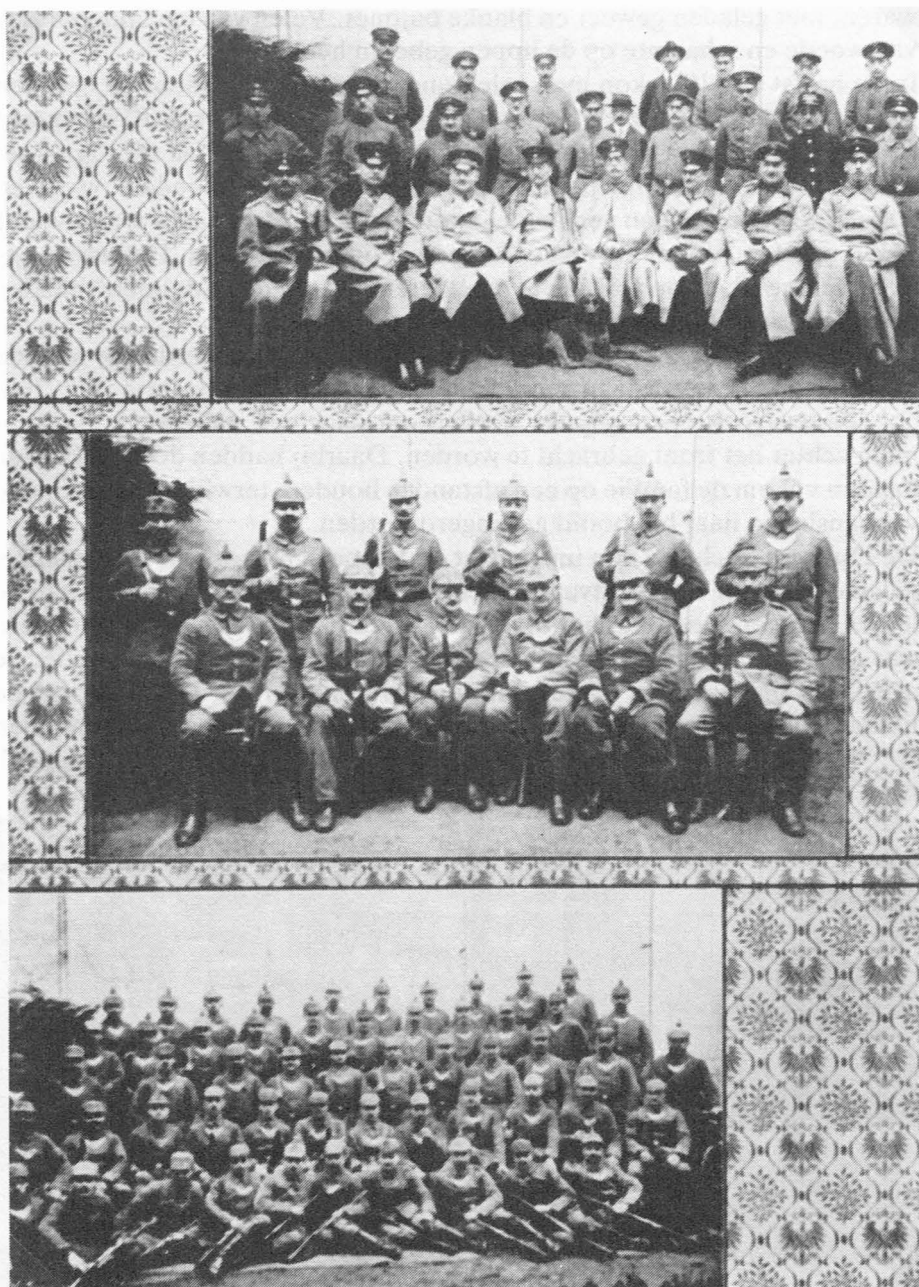

Fig. 2 boven : Militaire politie, officieren en ambtenaren. (foto 159 blz. 71)

midden : M.P. onderofficieren. (foto 160 blz. 71)

onder : M.P. manschappen. (foto 161 blz. 71)

In de volksmond werden zij "Marke Piekers" genoemd naar de letters M.P. die ze op een metalen borstplaat droegen. (Kriegsalbum von Gent - Herausgegeben von der Photographischen Abteilung der Kommandantur - Gent 1916)

waren, met geladen geweer en blanke bajonet. Velen van hen moeten zich van woede en schaamte op de lippen gebeten hebben.

In de herfst van 1916 kon men vele honderden arbeiders door de bereden gendarmen voortgedreven zien worden van de Beurs over de Koornmarkt naar het Rabot, met hun armoedig bundeltje in de hand. De triestige stoet werd bijna altijd gevolgd door bijna even veel meisjes, moeders, vrouwen en familieleden die hun verloofde, zoon, man, broer of vader weggevoerd zagen worden. Voor velen werd het een definitief afscheid. Het was evenwel onmogelijk de opgeëisten te benaderen. De "Feldgendarmen" hielden de bevolking desnoods met sabelhouwen op afstand.

Nadat een zending Zivil-Arbeiters samengebracht was, werden ze naar de overkant van de brede laan gebracht waar ze in het Rabotstation (Fig. 7) in goederenwagons opeengepakt werden om naar een onbekende bestemming achter het front gebracht te worden. Daarbij hadden de bewakers de handen vol om de familie op een afstand te houden, terwijl hen de lelijkste verwensingen naar het hoofd geslingerd werden.

De Duitsers trachtten hun imago wat op te poetsen door aan deze maatregelen een schijn van rechtvaardigheid te geven. Zo werd in de pers aan de lezers voorgehouden dat het oprichten van de Z.A.B.'s slechts ingevoerd was om de Belgische gemeenten te ontlasten van die elementen onder de arbeiders die onrustig en revolutionair werden en om terzelfdertijd de liefdadigheidsinstellingen niet te blijven belasten door het ondersteunen

Fig. 3. Gendarmeriepatrouille. (Kriegsalbum von Gent - Herausgegeben von der Photographischen Abteilung der Kommandantur - Gent 1916; foto 247 blz. 114)

van al die werklozen... Zo werden de opgeëisten voorgesteld als profiteurs en gespuis. Dit waren natuurlijk pure drogredenen, alsof de bezetter zijn hand zou omgedraaid hebben wanneer hij de gelegenheid kreeg gelijk welke gemeente naar aanleiding van een pietluttigheid een zware oorlogsbelasting op te leggen, waarbij de openbare middelen tot de laatste centiem opgevorderd werden. Aan het thuisfront geloofde men natuurlijk zijn ernstige Duitse pers.

Ook de Belgische bourgeoisie vond dit eigenlijk nog niet zo'n slechte maatregel, toen zij het half verhongerd werkvolk zag wegvoeren. Zij begonnen pas eerst te protesteren toen zij zelf aan de beurt kwamen om op te trekken. Om een schijn van menselijke behandeling voor te wenden werden sommige opgeëisten door een militaire dokter onderzocht om te weten of ze de zware arbeid aankonden. Dit onderzoek was meestal enkel vormelijk. Zij werden nagenoeg allemaal - als alle Duitse recruten ten andere - "geschikt verklaard voor den oorlogsdienst". Alleen zware zieken en kreupelen mochten naar huis. De overigen moesten met de Z.A.B.'s vertrekken en stonden onder bevel van de Militaire Spoorweg te Brussel. Er waren echter ook dokters die menselijk waren en die zo dikwijls als het mogelijk was de onderzochte werklieden ongeschikt verklaarden voor de dienst. Zo heeft de Berlijnse dokter van de Staf Dr. Freund uit Berlin-Südende de erkentelijkheid van vele Gentse arbeidersfamilies verworven.

Zware arbeid wachtte de Zivil-Arbeiter van 's morgens tot 's avonds. Ze kregen daarvoor een loon van 25 à 30 pfennig per dag en "eten" dat nauwelijks die naam verdiende. Wanneer het werk naar de zin van de leiding niet genoeg vlotte kregen ze vuistslagen, schoppen, kolfslagen of werden ze met de punt van de bajonet tot arbeid aangepord. Dit gebeurde wel eens wanneer iemand van vermoeidheid of ziekte ineenstortte. 's Nachts konden de meest fortuinlijke onder hen onderkomen vinden in nauwelijks verwarmde stallen, fabrieken of gebombardeerde gebouwen, al of niet met dak. Zij werden zwaar bewaakt.

Zo werd Raymond De Poorter te werk gesteld in de omgeving van Sedan, een strafkamp voor diegenen die zich te laat, helemaal niet aangemeld hadden, weerspanning waren of vluchtpogingen ondernomen hadden. Tijdens de winter was de kou een nog grotere vijand dan de Duitsers. Velen stierven dan ook aan longontsteking of hadden bevroren handen of voeten. Meermaals moest bij zwaar vriesweer de grond verbrand worden om er met houweel en spade in te kunnen werken. Ratten vangen en die dan vakkundig klaarmaken gebeurde vaak. Naar vluchtelingen werd met scherp geschoten. Ook het artillerievuur der geallieerden, vliegtuigaanvallen en ontploffingen eisten hun tol onder de arbeiders. Velen werden gewoon tijdens het zware werk gewond. Anderen stierven van vermoeidheid of honger. De doodsoorzaak werd meestal omschreven als: "Algemene zwakheid van het hart." De familie werd daarvan nooit op de hoogte gesteld. Iedere maand

Fig. 4. Meldeamt der Kommandantur in de Beurs op de Kouter te Gent. (Foto 142 blz. 64) *boven*

onder : idem, binnenzicht van de rechter vleugel (foto 143 blz. 64)

(Kriegsalbum von Gent - Herausgegeben von der Photographischen Abteilung der Kommandantur - Gent 1916)

mocht de familie een kaartje zenden van 10 lijnen en een pakje. Dat werd eerst door de censuur grondig onderzocht. Wanneer zo'n pakket weerkeerde met de vermelding "overleden" of "onbestelbaar" wist de familie dat de weggevoerde overleden was. Pas weken later werd moeder, vader, vrouw of verloofde naar het "Werkbureel" van de Etappenkommandantur op de Kouter geroepen om daar het bundeltje in ontvangst te nemen dat door de overledene achtergelaten was. Zelden vertelde men hen hoe de man gestorven was en waar men hem begraven had. Zo speelden er zich daar bijna dagelijks treurige taferelen af.

De kommandant von Wick (fig. 1), die een eerlijk man was en wie de hele Z.A.-geschiedenis eigenlijk ook tegenzat, is wegens deze zaak na de oorlog op de uitleveringslijst gezet. Niettegenstaande dit, droeg hij toch de verantwoordelijkheid van het aanstellen van de toen 24-jarige bankbediende Max Gruber uit Offenbach. Als bestuurder van het Werkbureau der Etappenkommandantur te Gent, door hem te laten doen wat hij er graag deed. Gruber was iemand zonder scrupules en met sadistische trekjes. Medelijden was hem onbekend en hij was van geen handtastelijkheid vervaard. Onderofficieren of soldaten die hem verzochten wat menselijker op te treden brulde hij toe: "Laat mij gerust met Uw verdomde menselijkheid, of ik laat U in de kast draaien, verdomde varkens!" (2). Eens heeft hij een oudere gebrekkige man die zich niet vroeg genoeg op zijn dienst was komen

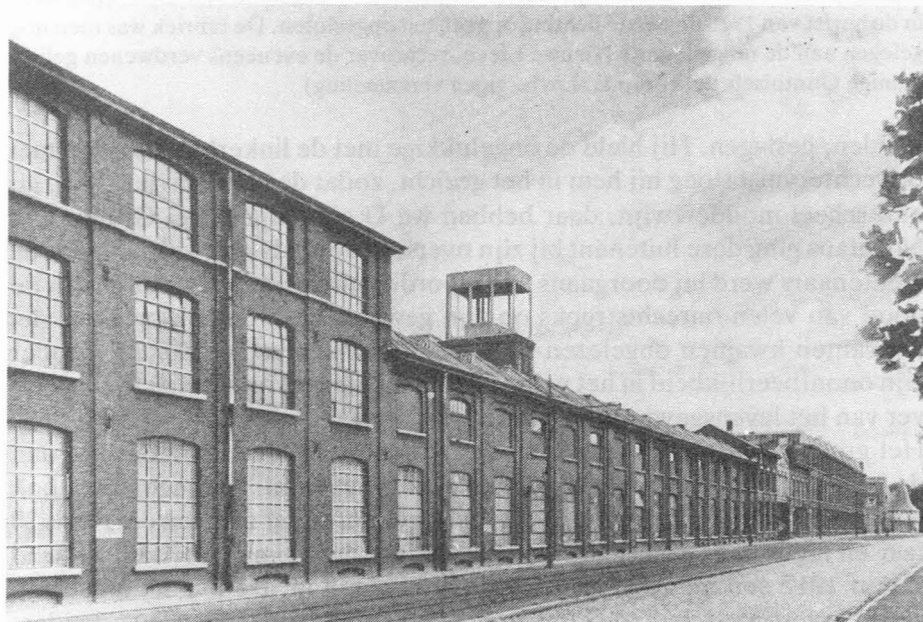

Fig. 5. Fabriek van de Hemptinne - "Deejantiens" in het Gents - Op de voormalige Plezantevest, thans Opgeëistenlaan. Een van de verzamelplaatsen van waaruit Zivilarbeiters op transport gesteld werden. Dit gebeurde via het daar recht tegenover gelegen Rabot-Station. (Foto archief Museum voor Industriële Archeologie en Textiel te Gent)

Fig. 6. Wat nog overschiet van “La Linière Gantoise” : de directeurswoning en de ingangspoort. (Thans “Bloedwijn Zuster Godelieve”.) Toestand Juli 1988. Hier werd in de herfst van 1916 de eerste lichte opgeëisten opgesloten. De fabriek was toen nog gelegen aan de nu gedempte Nieuwe Lieve, rechtover de eveneens verdwenen gelijknamige Gantoisebrug. (Foto E. Levis, eigen verzameling)

melden, geslagen. Hij hield de ongelukkige met de linkerhand vast en met de rechtervuist sloeg hij hem in het gezicht, zodat de man omviel. “Ah, gij oud scheel modderzwijn, daar hebben we U eindelijk !” zei Gruber (3). Nochtans ging deze luitenant bij zijn oversten door als zeer vlijtig. Door de Gentenaars werd hij doorgaans “de moordenaar” genoemd door dat hij de dood van velen onrechtstreeks op zijn geweten had. Smeekschriften van verwanten kwamen ongelezen in de papiermand terecht. Zolang Gruber zijn onontbeerlijkheid in het veilige Etappengebied kon bewijzen, bleef hij ver van het levensgevaarlijke front verwijderd.

Het groot aantal werklozen en steuntrekkenden voldeden nauwelijks aan de behoefte van burgerwerkkrachten achter het front. Nu begon men ook werkende arbeiders en burgers op te eisen; daaronder mensen die reeds 20 jaar en meer in hun zaak stonden en niet konden gemist worden. Zo trad van af 1917 een nieuwe fase voor de opeisingen in. De maximumleeftijd werd op zestig voleindigde jaren gebracht ! Daar er spoedig geen arbeiders meer waren, kwam nu ook de burgerij en de bezittende klasse aan de beurt : handelaars, fabrikanten, bankdirecteurs, dokters, rechters, enz... Zo werden de Z.A.B.'s voor bepaalde officieren een middel om zich van

Fig. 7. Het in 1987 afgebroken station van de Ringspoorweg Gent-Rabot, van waaruit het gros van de Gentse opgeëisten vertrokken naar hun respectievelijke plaatsen van dwangarbeid. Zij die in de bijgebouwen van het "Flandria - Palace" opgesloten zaten werden op transport gesteld via het St.-Pietersstation. (Foto E. Levis - eigen verzameling)

Belgische burgers die hen in de weg stonden te ontdoen. Het was een eenvoudige klus de verloofde of echtgenoot van een Gentse schone waarop een wellustig Pruisisch oogje gevallen was, 's nachts van zijn bed te laten halen (4).

Toen de Duitsers in de lente van 1918 hun offensief voorbereidden, bereikten de deportaties hun hoogtepunt. Nu kwam de slechtste tijd voor de mannelijke Gentenaars die tussen de 15 en de 60 jaar oud waren. Nergens was men nog veilig, want er werd een echte mensenjacht ingericht. Grote groepen gewapende militaire politieagenten (Fig. 2) en gendarmen (Fig. 3) drongen op bevel bij klaarlichte dag in koffie-, bier-en openbare attractiehuizen binnen om de burgers die ze daar vonden op te vorderen. Ze stormden zelfs zekere avond binnen in een vergadering van Vlaamse activisten die voor Vlaanderen aansluiting bij Duitsland betoogd hadden en namen 40 deelnemers mee om ze eveneens te deporteren. Als dat geen pech hebben is ! Er werd niets ontzien. Met bruto geweld werden steeds meer mensen opgepakt. Weldra dierf niemand zich nog op straat vertonen. Tevergeefs echter. 's Nachts werden ze uit hun huizen gehaald en manu militari naar het Flandria Palace (Fig. 12) overgebracht om van daar naar

Fig. 12. Het "Flandria - Palace" aan het St.-Pietersstation. Eens het grootste hotel van Gent om de stroom bezoekers van de Wereldtentoonstelling van 1913 te kunnen verwerken. Het had nog een flinke reservevleugel die tijdens de oorlog 1914-1918 als transit gevangenis voor opgeëiste werklieden gebruikt werd. Het hoofdgebouw was toen als Kriegslazarett "Flandria" in gebruik. Thans is er het handelscentrum van de spoorwegen gevestigd. (Foto E. Levis juli 1988, eigen verzameling.)

de Z.A.B.'s vervoerd te worden. Ook op het platteland, in de onmiddellijke omgeving van Gent, was men niet veilig. 's Morgens kwamen vrachtwagens in de stad die van de dorpen terugkeerden waar men ook op mensenjacht geweest was.

Er kwam slechts een eind aan deze praktijken door de wapenstilstand. Langzaam keerden de opgeëisten terug en hoorde men hun beangstigende verhalen.

NOTEN

- (1) Kriegsalbum von Gent - 1916, blz. X.
- (2) Etappeleven te Gent, deel I, blz. 170.
- (3) Etappeleven te Gent, deel I, blz. 171.
- (4) Etappeleven te Gent, deel I, blz. 172.

Eddy LEVIS
('t Vervolgt)

Fig. 13. Erekruis der gedeporteerden, bij Koninklijk besluit van 28 december 1925 verleend aan Dhr. De Poorter Raymond (links). De herinneringsmedaille 1914-1918 der stad Gent is rechts te zien. De afbeelding op het diploma stelt een vader voor die afscheid neemt van zijn zontje, plunjezak aan de voeten; een Duits soldaat wacht om hem mee te voeren. (Verzameling E. Levis)